

ПСИХОЛОГІЧНА ОБІЗНАНІСТЬ ЧЛЕНІВ РОДИНИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ЧИННИК ЇХ ЕФЕКТИВНОЇ РЕІНТЕГРАЦІЇ У ЦИВІЛЬНОМУ ЖИТТІ

Соловей-Лагода Оксана Анатоліївна

кандидат психологічних наук, доцент

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0001-1816-0892>

Жалюк Сергій Михайлович

магістрант спеціальності 053 «Психологія»

ОП «Реабілітаційна психологія в надзвичайних ситуаціях»

Донецький національний університет імені Василя Стуса

***Анотація.** У статті увага приділяється психологічній обізнаності членів родин військовослужбовців як чиннику їх успішної реінтеграції у цивільному житті.*

Сім'я розглядається потужним ресурсом допомоги у процесі повернення військовослужбовця до умов мирного життя, яка надає ветерану необхідну підтримку у процесі подолання складних наслідків війни.

Психологічна обізнаність визначається як усвідомлення та розуміння власного психологічного стану, емоцій, думок і поведінки, а також здатність розпізнавати ці ж аспекти у інших людей, включає вміння аналізувати свої внутрішні переживання, усвідомлювати вплив зовнішніх факторів на свій емоційний стан, а також розуміти, як наші реакції можуть впливати на оточуючих. Розглянуто компоненти психологічної обізнаності, а саме: когнітивний, емоційний та поведінковий компоненти.

В результаті емпіричного дослідження встановлено, що для більшості членів сімей військовослужбовців характерний компетентний стиль комунікації, спроможність проявляти емпатію та розуміння до інших, вміння чітко розпізнавати і правильно інтерпретувати емоції та почуття оточуючих, що дасть можливість бачити реакції інших людей і належно адаптувати свою поведінку, наявність навичок конструктивного вирішення конфліктів, а саме ефективно управляти своїми емоціями під час виникнення та протікання конфліктів, не піддаватись проявам агресії або спробам уникнення, вміння зберігати позитивний вплив на членів сім'ї та оточуючих, створювати позитивний емоційний клімат. Члени сімей військовослужбовців демонструють конструктивні копінг-стратегії у складних життєвих ситуаціях, зокрема активне вирішення проблеми, пошук соціальної підтримки та позитивна переоцінка подій. За результатами анкетування встановлено, що для більшості членів родин військовослужбовців характерний середній рівень психологічної обізнаності. Розроблено та реалізовано програму підвищення рівня

психологічної обізнаності членів родин військовослужбовців, яка включала 8 модулів, спрямованих на різні компоненти психологічної обізнаності.

Ключові слова: психологічна обізнаність, реінтеграція, когнітивний компонент, емоційний компонент, поведінковий компонент.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Актуальність дослідження визначається великою кількістю демобілізованих військових, що активізує проблему їх реінтеграції у цивільне життя, відновлення професійної та соціальної активності. Значну роль у перші часи реінтеграції військовослужбовців відіграє саме родина і від рівня їх психологічної обізнаності буде залежати чи матиме цей процес позитивний чи негативний вектор розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти ролі сім'ї учасника бойових дій у процесі його реінтеграції розглядали в своїх працях вітчизняні науковці, серед яких О. Буряк, Л. Вакуленко, Н. Гуцуляк, Т. Добровольська, М. Зеленова, В. Климчук, П. Корчемний, В. Маслюк, Н. Матейчук, В. Стасюк, Н. Тарабріна, Т. Титаренко, С. Харченко. Особливості реадаптації учасників бойових дій досліджували С. Басараб, О. Буковська, В. Гічун, О. Друзь, Л. Жаліло, А. Караян, В. Князевич, М. Кравченко, Л. Кудрик, А. Кучер, Т. Захаріна, Ю. Бойко-Бузиль, Є. Варлакова, А. Мельник, С. Кучеренко, Н. Хоменко, О. Орловська [3, 5, 7, 8, 9, 10].

Метою статті є теоретичний аналіз та емпіричне вивчення

психологічної обізнаності членів родин військовослужбовців, розробка на основі отриманих результатів програми підтримки та підвищення рівня психологічної обізнаності членів родини військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи зміст поняття «психологічної обізнаності», сучасні дослідники пов'язують її з поняттям самосвідомості та рефлексії, самопізнання, усвідомлення себе самого, свого Я. На думку науковців психологічна обізнаність характеризується здатністю людини усвідомлювати власні психічні процеси, думки, емоції та поведінку, що є важливим аспектом саморегуляції та особистісного розвитку.

Ми розуміємо психологічну обізнаність як усвідомлення та розуміння власного психологічного стану, емоцій, думок і поведінки, а також здатність розпізнавати ці ж аспекти у інших людей. Вона включає вміння аналізувати свої внутрішні переживання, усвідомлювати вплив зовнішніх факторів на свій емоційний стан, а також розуміти, як наші реакції можуть впливати на оточуючих.

Компонентами психологічної обізнаності є:

- когнітивний (знання щодо основних психологічних явищ та властивостей, обізнаність щодо

особливостей поведінкових реакцій відповідно до ситуації)

- емоційний (здатність ідентифікувати, розуміти та керувати власними емоціями та емоціями інших, самоконтроль та саморегуляція, емоційна стійкість у стресових ситуаціях)

- поведінковий (здатність обирати конструктивні стратегії поведінки у різних життєвих ситуаціях, вміння аналізувати та коригувати свою поведінку відповідно до ситуації, навички конструктивної комунікації, ефективного врегулювання конфліктів).

Сім'я є потужним ресурсом допомоги у процесі реінтеграції учасника бойових дій до умов мирного життя. У цей непростий період, який супроводжується внутрішніми та зовнішніми перешкодами, наявності недостатньо контрольованих стресових реакцій та може ускладнюватися проявами посттравматичного стресового розладу, військовий особливо потребує підтримки та небайдужого ставлення членів сім'ї. Сімейна підтримка є незамінним чинником успішного перебігу реінтеграції його до цивільного життя, і саме тому важливо дослідити рівень психологічної обізнаності членів родин військовослужбовців.

З метою емпіричного вивчення рівня психологічної обізнаності членів родин військовослужбовців та її впливу на реінтеграцію ветеранів у цивільному житті нами було підібрано комплекс психодіагностичних методик: анкета

самооцінки емоційної компетентності (Матійків І.В.), тест комунікативних умінь Л. Міхельсона, опитувальник копінг-стратегій (CSI), авторська анкета вивчення рівня психологічної обізнаності.

Вибірку дослідження склали 60 членів родин військових (ветеранів), серед них чоловік/дружина – 47 осіб, брат/сестра – 4 особи, батько/мати – 2 особи, інші – 7 осіб.

За результатами вивчення рівня комунікативних умінь встановлено, що в цілому переважна більшість опитаних респондентів у спілкуванні з іншими людьми мають компетентний рівень сформованості основних комунікативних умінь.

Так, в ситуаціях коли до людини з ввертаються з певним проханням та в яких необхідно проявити емпатію, тобто розуміння почуттів та станів іншої людини, більше трьох четвертих опитаних визначили достатньо високий рівень комунікаційних здібностей та умінь.

Це говорить, що у більшості членів родин військових розвинуті уміння ставити себе на місце свого чоловіка (батька), відчувати його настрій, переживання та емоції, зрозуміти його емоційний стан і про демонструвати це за допомогою певних вербальних і невербальних сигналів, вміння висловити підтримку словами чи жестами, що про розуміння його та готовність, проявляти повага до його переживань, прийняття його почуттів співрозмовника без засудження чи критики, навіть якщо

вони відрізняються, уміння пристосувати свою манеру спілкування, щоб не створити дискомфорту та підтримати свого чоловіка, ураховуючи його емоційний стан.

Що стосується розвитку умінь вести себе в різних ситуаціях спілкування, то члени сімей в більшості мають компетентний рівень комунікативних навичок в ситуаціях: надання та приймання знаків уваги, компліментів (70%), реагування на несправедливу критику (74,9%), відповіді відмовою на прохання, уміння сказати «ні» (82,3%), надавати співчуття та підтримку (88,1%) та приймати їх (83,2%), вступу в контакт з іншими (74,2%).

Це свідчить про розвинуті уміння впевнено та без агресії відстоювати свої права, висловлювати власні думки та потреби, поважаючи при цьому права інших, а саме вміння чітко і відкрито висловлювати свої думки та бажання (без страху отримати осуд або спротив), поважне ставлення до чоловіка (батька), висловлюватись без образ, не применшуючи гідність співрозмовника, відстоювати власні кордони без почуття провини про свої висловлювання та дії, наявність високого рівня емпатії, здатність співчувати іншим, розуміти їхні емоційні потреби і підтримувати емоційний контакт.

Майже третина респондентів використовує залежний стиль комунікації при реагуванні на справедливую критику, зверненні з проханням, реагуванні на спробу

вступити в контакт. Зазначене характеризує членів родин як людей, що чітко можуть сприймати й аналізувати інформацію від своїх боїзких, при цьому їх не перебивати та надавати підтримку, контролювати свої емоції, залишатися спокійним та врівноваженим у ситуаціях конфлікту чи незгоди, адаптувати свою манеру спілкування відповідно до наявних обставин та умов, вміння проявляти більш стримане ставлення у формальних ситуаціях або бути більш відкритим в неформальному спілкуванні.

Крім цього, переважна більшість членів родин використовує компетентний стиль комунікації під час реагування на провокуючу поведінку свого партнера (66%). Це говорить про достатньо розвинені уміння вирішувати конфліктні ситуації шляхом компромісів та конструктивного підходу, долати розбіжності та знаходити рішення, які зменшують напруження і сприяють збереженню позитивних відносин.

За допомогою анкети самооцінки емоційної компетентності за Матійків І.В. було визначено рівень емоційної компетентності членів сімей військових (ветеранів), тобто їх здатність розпізнавати, розуміти, виражати, керувати та використовувати свої власні емоції.

Аналіз результатів оцінки цих емоційних компетенцій показав на спроможність членів сімей:

- проявляти емпатію та розуміння як свого чоловіка (батька,

брата, тощо) так і інших людей, вміння чітко розпізнавати і правильно інтерпретувати емоції та почуття оточуючих, що дає можливість бачити реакції інших людей і належно адаптувати свою поведінку,

- наявність навичок конструктивного вирішення конфліктів, а саме ефективно управляти своїми емоціями під час виникнення та протікання конфліктів, при цьому зберігати «світлу голову», не піддаватись проявам агресії або спробам уникнення,

- вміння зберігати позитивний вплив на членів сім'ї та оточуючих, створювати позитивний емоційний клімат.

Вказані розвинені емоційні компетенції сприятимуть створенню гармонійних соціальних взаємодій, запобіганню конфліктів в родині в процесі реінтеграції ветеранів у цивільне життя.

Підсумовуючи результати опитування за анкетною самооцінкою емоційної компетентності, варто звернути увагу на необхідність створення відповідної системи психоедукаційних та практичних заходів, які спрямовані на підвищення рівня таких компетенцій емоційного інтелекту як «управління емоціями та психофізіологічна саморегуляція». Це сприятиме більш свідомому оцінюванню своїх емоцій, вмінню керувати ними, що в подальшому поліпшить їх особистісний психологічний стан та загальний психологічний стан в сім'ях військових (ветеранів).

За опитувальником копінг-стратегій (Coping Strategies Inventory, CSI) було отримано наступні результати дослідження: для 40% опитаних членів родин військовослужбовців, характерною копінг-стратегією є активне вирішення проблеми, що свідчить про проактивну життєву позицію членів родин, є позитивним показником їхнього розвитку та готовності до вирішення життєвих викликів. Понад 18% опитуваних (а саме 18,5%) як копінг-стратегію у кризових ситуаціях найчастіше використовують пошук соціальної підтримки. Частими копінг-стратегіями є також позитивна переоцінка та виявлення емоцій (по 13,4%). Значно менше у нашому дослідженні виявлено прояв таких копінг-стратегій як інтелектуальне аналізування (6,7%), відсторонення (3,33%) самозаспокоєння (3,33%) та уникнення (1,7%).

За результатами анкетування вдалось встановити, що половина досліджуваних (50,8%) оцінили рівень своєї психологічної обізнаності щодо реінтеграції ветеранів як середній, 5,1% – дуже високий 30,5% – високий, і 13,6% - як низький рівень психологічної обізнаності. Важливо зауважити, що 37,3% вказали на середній рівень психологічної підтримки, яку вони можуть надати своєму родичу-ветерану, 37,3% – високий, 6,8% - дуже високий, 10,2 % – низький рівень психологічної підтримки.

Близько половини респондентів (51,7%) мають загальне уявлення про психологічні труднощі, які можуть виникнути у

військових (ветеранів) під час реінтеграції, добре знають про труднощі, з якими можуть стикнутись у процесі реінтеграції лише третина опитаних (36,7%).

Найпоширенішими труднощами, що виникають у військових (ветеранів) під час реінтеграції, на думку членів сімей є проблеми зі сном (безсоння, нічні кошмари - 80%) та контролем емоцій (імпульсивність, агресивність, дратівливість - 81,7%), тривога (60%) та зміна ролі в сім'ї, проблеми з партнером (45%).

Опитувані також вказали, що мають частковий рівень знань і ресурсів для підтримки свого родича у процесі реінтеграції (56,9%), 18,9% опитаних – недостатній рівень, з них лише 1,7% - не знають де шукати інформацію та не мають знань і ресурсів для підтримки ветерана у процесі реінтеграції.

Найбільшими труднощами, які зустрічали у спілкуванні з військовим (ветераном) члени сімей вказали на недостатнє розуміння його/її емоційного стану (30,5%), замкнутість та відсторонення (27,1%), конфлікти та непорозуміння (18,6%), страх проявляти свої емоції (10,2%).

На запитання щодо відвідування навчальних семінарів, тренінгів, вебінарів, лише 46,7% опитаних сказали про проходження навчання щодо отримання додаткових знань та навиків, які можуть бути корисними у процесі подолання викликів реінтеграції у цивільне життя їх члена родини. Показовим для нас є також той факт, що з усіх опитаних лише 1,7%

вказали що планують відвідати відповідні навчальні заходи. Це може свідчити про відсутність розуміння членами родин їх ролі у процесі ефективної реінтеграції ветерана та наявність недостатнього рівня розвитку компонентів психологічної обізнаності, що підтверджує результати попередніх опитувань.

Разом із тим, переважна більшість респондентів (93,2%) вважають, що підвищення рівня психологічної обізнаності допоможе у реінтеграції військового (ветерана) у цивільне життя. 83,1% переконані у необхідності збільшення рівня психологічної підтримки членам родин військових (ветеранів), 59,3% про важливість додаткової підтримки/ консультації щодо допомоги родичу у процесі адаптації до цивільного життя, хоча кожний четвертий (25,4%) в цьому невпевнений.

Це свідчить про усвідомленість та важливість своєї ролі як дружини, матері, сестри, тощо в системі сімейних відносин та їх вплив на успішність процесу реінтеграції воїна у цивільне життя, а також важливість проведення роз'яснювальної роботи серед цивільного населення щодо потреби в психологічній підтримці як військового, так і члена сім'ї.

Основними формами підвищення свого рівня психологічної обізнаності опитувані вказали на індивідуальні психологічні консультації (70/7%), групові зустрічі для ветеранів і їх родин (65,5%), соціальні програми та тренінги (58,6%), та освітні

семінари для членів родин ветеранів (44,8%).

Щодо очікувань результатів процесу реінтеграції, то 23,7% вважають, що цей процес пройде легко та успішно, а 66,1% – з труднощами, які можна вирішити.

Аналіз результатів емпіричного дослідження засвідчив необхідність підвищення психологічної обізнаності членів сімей військових (ветеранів), що стане позитивним фактором їх успішної інтеграції до цивільного середовища.

Нами була розроблена та реалізована програма підвищення

психологічної обізнаності членів родин військовослужбовців, яка передбачала проходження 30 учасниками експериментальної групи 8 модулів програми протягом 2 місяців, з періодичністю зустрічей – раз в тиждень.

Зустрічі, залежно від можливостей учасників та безпекової ситуації, проводились у офлайн та онлайн форматі. Програма була побудована таким чином, аби розвивати кожен компонент психологічної обізнаності, що представлено на рис.1.



Рис. 1. Структура програми підвищення психологічної обізнаності членів родин військовослужбовців

Запропонована програма дозволила значно покращити показники психологічної обізнаності експериментальної групи, тоді як показники

досліджуваних з контрольної групи суттєво не змінились.

Висновки і перспективи подальших розвідок. Проведене дослідження не вичерпує усіх аспектів досліджуваної проблеми.

Перспективи подальших досліджень комплексному вивченні усіх вбачаємо у дослідженні чинників, що впливають на її особливостей реінтеграції ефективність. військовослужбовців та

Список літератури

1. Акименко Ю.Ф., Сила Т.І. Як допомогти родині учасника бойових дій: методичний посібник для соціальних працівників і психологів. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 144 с.
2. Барінова Л. Я. Психологічна компетентність особистості /Л. Я Барінова // Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова, Психологія 2014. – Т. 19. – Вип 1 (31). – С. 29-36.
3. Бойко-Бузиль Ю. Правові та психологічні основи поняття «реінтеграція учасників бойових дій», Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Випуск 9. С. 28–34.
4. Варешкіна М.І. Хлівнюк Т.П. Підтримка сім'ї у процесі реінтеграції військовослужбовців. Матеріали до 80-ї студентської наукової конференції: матеріали наук.- практи. Конф. (Одеса, 25 квітня 2024 року). Одеса: ОНУ імені І.І. Мечникова, 2024. С. 362.
5. Варлакова Є.О. Роль і місце родин в адаптації та реабілітації учасників АТО. Психологічна допомога особам, які беруть участь в антитерористичній операції : матеріали Міжвідом. наук.-практи. конф. (Київ, 30 берез. 2016 р.) : у 2 ч. / ред. кол. : В.В. Черней, М.В. Костицький, О.І. Кудерміна та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 248 с.
6. Дідик Н. Ф. Роль сім'ї у підтримці психологічного стану військовослужбовця на різних етапах виконання службово-бойового завдання. Робота з травмами війни. Український досвід: матеріали І всеукр. наук.- практи. конф. Київ, 2018. С.48-51.
7. Захаріна Т. Реінтеграційний потенціал ветеранів як чинник успішної їх реінтеграції в соціум. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. No. 3. P. 263- 275.
8. Кучеренко С.М, Хоменко Н.М. (2017). Організаційні особливості соціально-психологічної адаптації військовослужбовців, які брали участь у бойових діях, до умов мирного життя. Проблеми екстремальної та кризової психології. Вип. 21. С. 66–74.
9. Мельник А.П. Психологічна реабілітація військовослужбовців, що перебували в умовах бойових дій / Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2015 №4 (29) – С. 100-105.
10. Орловська О.А. Стратегії подолання проблем адаптації у сім'ї учасника бойових дій після повернення до цивільного життя /Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія/Том 31 (70) № 4 2020 – С. 127-132.

PSYCHOLOGICAL AWARENESS OF MILITARY FAMILY MEMBERS AS A FACTOR OF THEIR EFFECTIVE REINTEGRATION IN CIVILIAN LIFE

Solovei-Lahoda O., Zhaliuk S.

Abstract. *The article attention is paid to psychological awareness of members of military personnel families as a factor of their successful reintegration into civilian life.*

The family is considered a powerful resource of assistance in the process of returning the soldier to the conditions of peaceful life, which provides the war veteran with the necessary support in the process of overcoming the complex consequences of the war.

Psychological awareness is defined as consciousness and understanding of one's own psychological state, emotions, thoughts and behavior, as well as the ability to recognize these same aspects in other people, includes the ability to analyze their inner experiences, recognize the influence of external factors on your emotional state, and also understand how our reactions can affect others. The paper deals with components of psychological awareness to the point: cognitive, emotional and behavioral components.

In response to empirical research, it was established that most members of military families are characterized by a competent communication style, the ability to show empathy and understanding to others, the ability to clearly recognize and correctly interpret the emotions and feelings of others, which will make it possible to see the reactions of other people and properly adapt their behavior, the availability of skills for constructive conflict resolution, namely, to effectively manage your emotions during the occurrence and course of conflicts, not to succumb to manifestations of aggression or attempts to avoid, the ability to maintain a positive influence on family members and others, to create a positive emotional climate. Family members of servicemen demonstrate constructive coping strategies in difficult life situations, in particular, an active solution to the problem, a search for social support and a positive reassessment of events. According to the results of the survey, it was found that most members of military families are characterized by an average level of psychological awareness. A program was developed and implemented to increase the level of psychological awareness of members of military families, which included 8 modules aimed at various components of psychological awareness.

Key words: *psychological awareness, reintegration, cognitive component, affective component, behavioral component*

References

1. Akymenko, Yu.F., Syla, T.I. (2017). *Yak dopomohty rodyni uchasnyka boiovykh dii: metodychnyi posibnyk dlia sotsialnykh pratsivnykiv i psykhologiv*. Chernihiv: Desna Polihraf. 144 s. [in Ukrainian].

2. Barinova, L. Ya. (2014). *Psykholohichna kompetentnist osobystosti /L. Ya Barinova // Visnyk ONU imeni I. I. Mechnykova, Psykholohiia. – T. 19. – Vyp 1 (31). – S. 29-36 [in Ukrainian].*
3. Boiko-Buzyl, Yu. (2021). *Pravovi ta psykholohichni osnovy poniattia «reintehratsiia uchasnykiv boiovykh dii», Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia psykholohichni nauky. Vypusk 9. S. 28–34 [in Ukrainian].*
4. Vareshkina, M.I. Khlivniuk, T.P. (2024). *Pidtrymka simi u protsesi reintehratsii viiskovosluzhbovtiv. Materialy do 80-yi studentskoi naukovoï konferentsii: materialy nauk.-prakt. Konf. (Odesa, 25 kvitnia 2024 roku). Odesa: ONU imeni I.I. Mechnykova. S. 362 [in Ukrainian].*
5. Varlakova, Ye.O. (2016). *Rol i mistse rodyn v adaptatsii ta reabilitatsii uchasnykiv ATO. Psykholohichna dopomoha osobam, yaki berut uchast v antyterorystychnii operatsii : materialy Mizhvidom. nauk.-prakt. konf. (Kyiv, 30 berez. 2016 r.) : u 2 ch. / red. kol. : V.V. Cherniei, M.V. Kostytskyi, O.I. Kudermana ta in. Kyiv : Nats. akad. vnutr. sprav. 248 s. [in Ukrainian].*
6. Didyk, N. F. (2018). *Rol simi u pidtrymtsi psykholohichnoho stanu viiskovosluzhbovtia na riznykh etapakh vykonannia sluzhbovo-boiovoho zavdannia. Robota z travmamy viiny. Ukrainskyi dosvid: materialy I vseukr. nauk.-prakt. konf. Kyiv. S.48-51 [in Ukrainian].*
7. Zakharina, T. (2023). *Reintehratsiinyi potentsial veteraniv yak chynnyk uspishnoi yikh reintehratsii v sotsium. Social Work and Education. Vol. 10. No. 3. P. 263- 275 [in Ukrainian].*
8. Kucherenko, S.M, Khomenko, N.M. (2017). *Orhanizatsiini osoblyvosti sotsialno-psykholohichnoi adaptatsii viiskovosluzhbovtiv, yaki braly uchast u boiovykh diiakh, do umov myrnoho zhyttia. Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii. Vyp. 21. S. 66–74 [in Ukrainian].*
9. Melnyk, A. P. (2015). *Psykholohichna reabilitatsiia viiskovosluzhbovtiv, shcho perebuvaly v umovakh boiovykh dii / Aktualni problemy sotsiolohii, psykholohii, pedahohiky. 2015 №4 (29) – S. 100-105 [in Ukrainian].*
10. Orlovska, O. A. (2020). *Stratehii podolannia problem adaptatsii u simi uchasnyka boiovykh dii pislia povernennia do tsyvilnoho zhyttia /Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriia: Psykholohiia/Tom 31 (70) № 4. – S. 127-132 [in Ukrainian].*